

О. С. Дзনেладзе, Д. М. Сікоза, О. В. Симоненко

МЕЧІ ПІЗНЬОСКІФСЬКОГО НЕКРОПОЛЯ ЧЕРВОНИЙ МАЯК

У статті розглянуто мечі, знайдені у пізньоскіфському могильнику Червоний Маяк. Визначено їхню типологію, наведено дати й аналогії. Висунуто гіпотези щодо появи певних типів клинкової зброї у пізньоскіфському середовищі.

Ключові слова: меч, спата, гладіус, перехрестя, хвостовик, клинкова зброя, поховальний інвентар, пізні скіфи, сармати, Червоний Маяк.

Клинкова зброя — часта знахідка на пізньоскіфських некрополях. Це мечі різних типів і кинджали, що супроводжували чоловічі поховання. Добірка мечів із пізньоскіфського некрополя Червоний Маяк досить різноманітна і відносно добре задокументована. Загалом дотепер було знайдено 10 мечів і їхніх фрагментів.

Курган 1¹, поховання 1 (склеп). Чоловік. У заповненні камери було виявлено фрагменти лінзоподібного в перетині залізного клинка і масивне бронзове перехрестя ромбічної форми² (рис. 1: 1). У похованні знайдено червонолаковий модіолус — велику кружку з ребристою ручкою (Гей, Симонович 2019, с. 6, 46, табл. 8: 1). Схожа посудина походить із поховання 1

могили 8 пізньоскіфського Золотобалківського некрополя. М. І. Вязьмітіна датувала кружку II ст. н. е. за аналогічними знахідками з Ольвії та городища Золота Балка I (Вязьмитина 1972, с. 20).

Бронзові перехрестя (кит. gè) були характерною деталлю ханських мечів «цзянь» і мали усталену форму: ромбічні у плані, нижня кромка з гострими виступом посередині, утвореним дугоподібними вигинами; на верхній кромці П-подібне заглиблення (кит. ао, «впадина») за шириною хвостовика³ (рис. 1: 2). Поширені за доби Хань нефритові та халцедонові перехрестя повторювали цю форму.

Перед аналізом знахідки з Червоного Маяка маємо кілька зауважень. Перехрестя відоме нам тільки за малюнками у звіті Е. О. Симоновича та в публікації (Гей, Симонович 2019, с. 46, табл. 8: 3) — останній є копією малюнка у звіті, що наводить на думку про відсутність оригіналу⁴. Ці малюнки дещо схематичні і не передають деталей. Нижня кромка перехрестя дуже схожа на китайський зразок, і не виключено, що воно мало характерну для ханських виробів «впадину», не передану на малюнку. Про подібний казус писав А. С. Скрипкін: через схематичний малюнок меча з Первомайського В. Е. Маслов не побачив на його перехресті ханських деталей (Скрипкін 2000, с. 18).

Бронзові перехрестя відомі в похованнях кочовиків Євразії, зокрема у сарматів, починаючи

1. Під такою назвою в документації Е. О. Симоновича фігурує досліджене на території могильника підвищення з кількох шарів каміння, під якими виявлено два склепи і поховання у ямі (Гей, Симонович 2019, с. 6—7). Польові креслення не демонструють безумовного зв'язку кам'яного насипу і поховань.
2. Ні в тексті звіту, ані в публікації розміри перехрестя не вказано. Ми приблизно визначили довжину перехрестя за масштабом малюнка як 5 см, висоту — 1 см.

© О. С. ДЗНЕЛАДЗЕ, Д. М. СІКОЗА,
О. В. СИМОНЕНКО, 2023

3. Традиційно у вітчизняній літературі для цієї частини руків'я використовуються назви «шпир» або «черенок», запропоновані ще А. М. Хазановим. Ми вирішили користуватися спеціальною зброярською термінологією, в якій основа руків'я, відкута разом із клинком, зветься «хвостовик».
4. Фото речі відсутнє, і невідомо, чи існує воно взагалі.

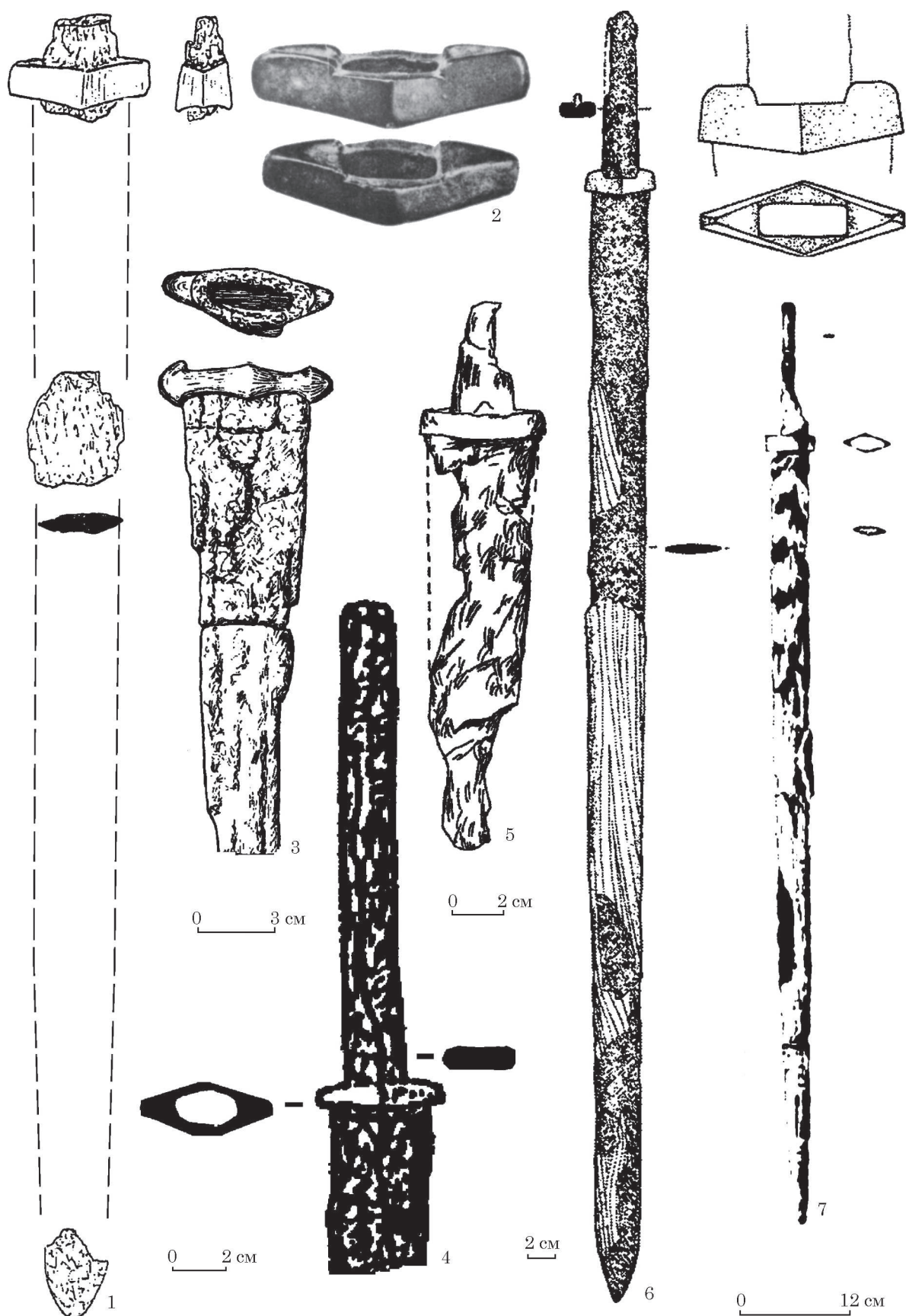

Рис. 1. Бронзові перехрестя сарматської доби: 1 — Червоний Маяк, к. 1, п. 1; 2 — китайське бронзове перехрестя «gé»; 3 — могильник Первомайський VII, к. 14, п. 3; 4 — ст. Усть-Лабінська, к. 45; 5 — ст. Дінська; 6 — ст. Старокорсунська; 7 — Кизилтепінський могильник (за: 1 — Гей, Сьмонович 2019; 2 — Trousdale 1975; 3 — Мамонтов 2000; Гущина, Засецкая 1994; 5 — Марченко 1996; 6 — Лимберис, Марченко 2012; 7 — Обельченко 1978)

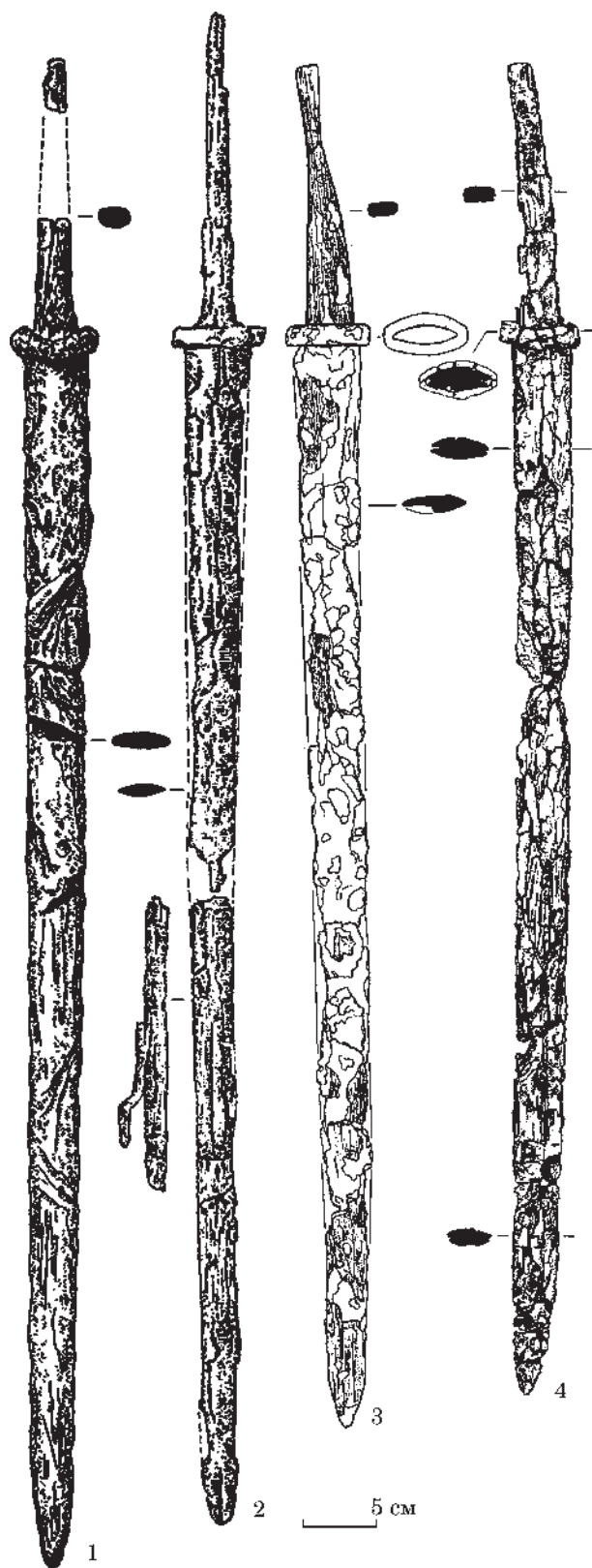

Рис. 2. Мечі з залізними перехрестями: 1 — Весняне, к. 1, п. 1; 2 — Мала Тернівка, к. 1, п. 3; 3 — Завітне, м. 344; 4 — Усть-Альмінський могильник, скл. 777 (за: 1—3 — Волошинов, Мاسякин 2007; 4 — Пуздровський, Труфанов 2017)

з II ст. до н. е. На думку А. С. Скрипкіна, деякі мечі з такими перехрестями з пам'яток євразійських кочовиків виготовлені в Китаї або полонени-

ми китайськими майстрами в степу. Вони стали прототипами сарматських перехресть, зламаних під тупим кутом (Скрипкін 2000, с. 27—29).

Мечі з руків'ям-штирем і перехрестям (I тип за А. М. Хазановим) продовжували побутовувати у сарматів і в I — середині II ст. н. е. Бронзові перехрестя цього часу дещо іншої форми — вони майже прямі, лише трохи «зламані» вниз, до вістря, і не мають «впадини» на верхній кромці або вона дуже неглибока¹. У сарматських похованнях цього часу зброю з бронзовими перехрестями знайдено в Суслівському і Первомайському могильниках в Поволжі, біля станиць Усть-Лабінської, Старокорсунської та Дінської на Кубані (рис. 1: 3—6), у східних могильниках Курпе-Бай та Мечет-Сай. А. С. Скрипкін включив сюди ще кілька мечів із поховань Поволжя і Подоння (Скрипкін 2000, с. 18). Мечі з бронзовими перехрестями відомі в середньоазійських могильниках сарматського культурного кола (рис. 1: 7) — Кизилтепінському, Куюмазарському, Шашукумському та ін. (Обельченко 1978, с. 118, рис. 2; 1992, с. 74—75), а В. Є. Маслов навів добірку знахідок із пам'яток Південного Сибіру та Туркестану (Маслов 1999, с. 221). Отже, бронзові ромбічні перехрестя китайського походження або їх репліки були принесені до Східної Європи сарматами (Симоненко 2015, с. 65—67).

Залізні перехрестя на мечях цього типу є подальшим розвитком традиції. У сарматів Північного Причорномор'я вони відомі від I ст. н. е. (Весняне), тоді ж з'являються і у пізніх скіфів (Усть-Альмінський могильник, скл. 777; Завітне, мог. 344). Перелічені мечі абсолютно однотипні (рис. 2), а два останні було розглянуто «в контексті з іншими категоріями предметів східного імпорту, наприклад, китайськими лаковими скриньками» (Волошинов, Мاسякин 2007, с. 294). Пояснення цього контексту було запропоноване О. В. Симоненком: поховання з предметами китайського імпорту у пізньоскіфських некрополях залишені сарматами (аланами), які принесли ці речі зі Сходу (Симоненко 2020, с. 308). Ми не виключаємо, що бронзове перехрестя з Червоного Маяка належало до ханського типу і було деталлю, скоріш за все, довгого китайського або сарматського меча (рис. 1: 1).

Могила 30, поховання 5 (склеп). Підліток. Упритул до правої ноги лежав залізний меч, поганой збереженості. За фотографією зі звіту (рис. 3: 1) клинок 52 см завдовжки, біля п'яти 4 см, а біля вістря 3 см завширшки. Руків'я понад 10 см завдовжки. Біля правої кисті знайдено бронзове навершя цього меча, що мало форму шайби з чотирма вертикальними виступами (рис. 4: 6, 6а). Похованого, крім

1. Такі перехрестя (кит. *yī zì xíng*) використовували на мечях «цзянь» водночас з *gé*, але останні переважали.

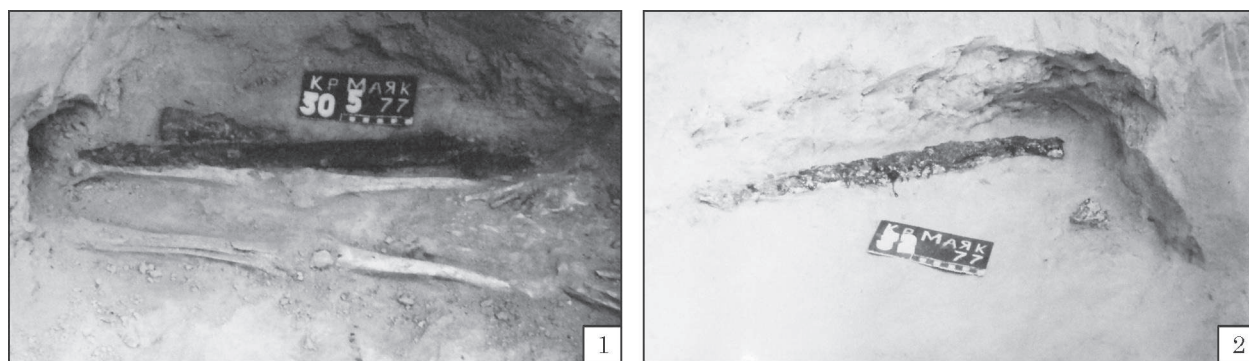

Рис. 3. Мечі Червоного Маяка *in situ*: 1 — могила 30, п. 5; 2 — могила 32, п. 3 (фото за звітом Е. О. Симоновича за 1977 р.)

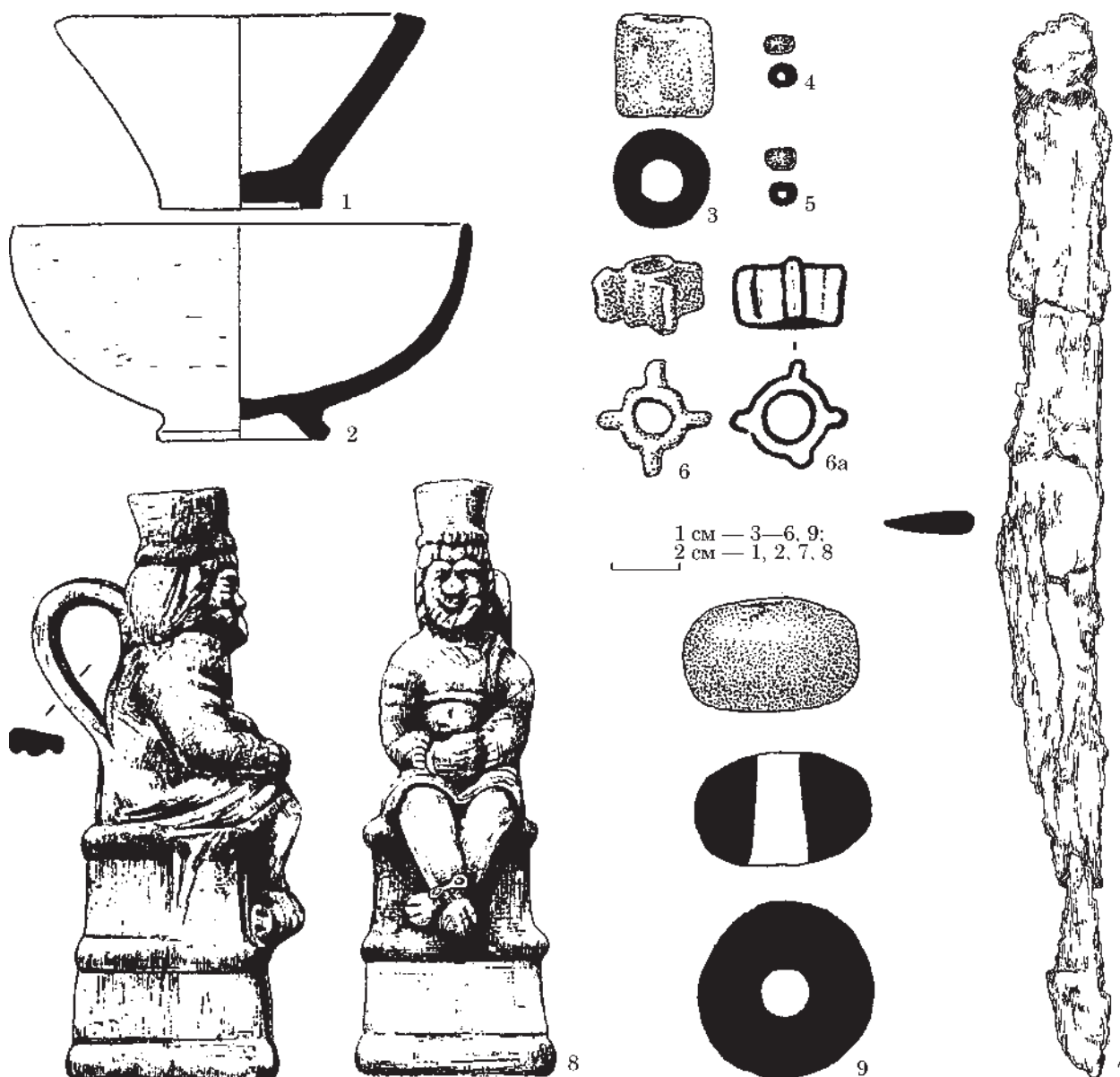

Рис. 4. Комплекс п. 5 мог. 30: 1 — ліпна плітка; 2 — червонолакова чашка; 3—5, 9 — намистини; 6 — наверсія; 7 — фрагмент клинка меча; 8 — фігурна посуда (за: Гей, Симонович 2019; 6а — Симонович 1977)

меча, супроводжували бурлакова чашка і рідкісний фігурний флакон у вигляді статуетки актора або Сілена (Гей, Симонович 2019, с. 25, 70, табл. 32: 2, 8).

Руків'я меча, вірогідно, мало наскрізний монтаж, оскільки знайдене наверсія є шайбою для фіксації. Довжина клинка і форма споріднює його з пізньолатенськими короткими меча-

Рис. 5. Мечі Червоного Маяка: 1 — мог. 31; 2 — мог. 40, п. 1; 3 — мог. 94 (всі — за Гей, Сьмонович 2019); 4 — п. 121, скелет 1; 5, а, б — п. 121, скелет 3 (за: 1—3 — Гей, Сьмонович 2019)

ми. Водночас тип кріплення і монтаж руків'я зближує цей меч із римською зброярською традицією.

Поховання 5 датовано Е. О. Симоновичем II ст. н. е. за шарнірною емалевою фібулою форми Кропотов 64 (Симонович 1981, с. 117). Датування таких фібул за В. В. Кропотовим — друга половина століття (Кропотов 2010, с. 313). Проте ця фібула (і ще чотири того ж часу) супроводжувала поховання 3, а в склепі було послідовно поховано шість небіжчиків. Поховання 5 лежало під дальньою стінкою, і через це має бути визнане найранішим. Повністю аналогічна нашій фігурна посудина у вигляді актора або Сілена з городища Золотий Мис датована I ст. до н. е. — I ст. н. е. (Буйських 2006, с. 212) або, скоріше, I ст. н. е. (Абікулова, Лопушинський, Сікоза 2015, с. 40). Буролакова чашка належить до групи *sigillata pontica A*, форма Журавльов 16.3 кінця I — початку II ст. н. е. (Журавлев 2010, с. 142). Отже, не виключено, що поховання 5 є набагато ранішим за решту поховань склепу 30.

Могила 31 (склеп?, пограбований у давнину). На долівці («нижньому майданчику») камери знайдені уламки руків'я меча з прямим перехрестям, а також обламаний залізний штир, який, вірогідно, є фрагментом хвостовика цього меча (рис. 5: 1). Клинок 3,5 см завширшки, перетин лінзоподібний. Штир прямокутний у перетині (Гей, Симонович 2019, с. 26, 71, табл. 33).

За вудилами (Пуздровский 2007, с. 143) склеп датований першою половиною II ст. н. е. Довгий хвостовик у поєднанні з перехрестям (точну форму якого, на жаль, установити зараз неможливо) наводить на думку, що це також був довгий меч східного типу з катушкоподібною ручкою. Найближчою аналогією є меч із Малої Тернівки (рис. 2: 2).

Могила 32, поховання 3 (склеп). Чоловік. Уздовж лівої гомілки лежав залізний меч в уламках, поганої збереженості. Довжина фрагмента 50 см (рис. 3: 2; Гей, Симонович 2019, с. 28). На жаль, тип визначити неможливо.

Хронологічні маркери (скляний флакон форми Isings 6, поліхромне намисто, червонолакова чашка *Sigillata Pontica A* форми Журавльов 30.2, люстро типу Хазанов VI, теракотова герма) датують склеп I — початком II ст. н. е. Спираючись на дату скляного флакона, Е. О. Симонович слушно звужив це датування до I ст. н. е. (Симонович 1981, с. 115—116). Розташування скелетів демонструє, що поховання 3 є найбільш раннім в цьому склепі.

Могила 40, поховання 1 (склеп, пограбований у давнину). Чоловік. До поховання 1 належать уламки меча, знайдені в камері склепу (рис. 5: 2). Фрагмент 26,5 см завдовжки, майже 3 см завширшки. Клинок лінзоподібний у перетині (Гей, Симонович 2019, с. 34, табл. 44: II, 5, 6).

За комплексом речей (парні ліпні курильниці, поліхромне намисто, залізні черешкові наконечники стріл) могилу датовано другою половиною I — першою половиною II ст. н. е.

Могила 94 (склеп, пограбований у давнину). Фрагмент вістря залізного меча 3,4 см завширшки, 9,5 см завдовжки (рис. 5: 3).

Уламок люстра типу Хазанов VI передбачає дату I ст. до н. е. — середина II ст. н. е.

Поховання 121 (склеп), скелет 1 (хлопчик-підліток). На поясі поперек тіла, руків'ям до входу в камеру лежав меч (рис. 5: 4).

Залізний меч із руків'ям-штирем, без металевого перехрестя. Клинок довгий, лінзоподібний у перетині, 73 см завдовжки, 4 см завширшки біля п'яти. П'ята переходить у хвостовик під тупим кутом. Хвостовик 9 см завдовжки. На хвостовику і клинку — залишки дерева від ручки та піхов, пофарбованих у червоний колір (Дзюнеладзе, Сікоза, Симоноенко 2017, с. 256).

Поховання 121, скелет 3 (дорослий чоловік). Уздовж правого боку, впритул до тіла, просто на кістках руки та ноги лежав меч (рис. 5: 5).

Залізний меч з руків'ям-штирем, без перехрестя. Клинок лінзоподібний у перетині, 90 см завдовжки, 5 см завширшки біля п'яти. П'ята переходить у хвостовик під тупим кутом. Хвостовик 28 см завдовжки, заокруглений в перетині, що звужується до кінця. На кінці — наверх з двох залізних шайб: нижньої циліндричної 1,7 см діаметром і верхньої бочкоподібної з поперечною срібною інкрустацією 2,5 см діаметром (рис. 5: 5а). На хвостовику і клинку — залишки дерева від руків'я та піхов, пофарбованих у червоний колір.

Приблизно посередині клинка виявлено залізну скобу від піхов, що лежала між мечем і кинджалом, також знайдено у цьому похованні (рис. 5: 5б). Вона виконана у вигляді низької та широкої літери П з довгою перемичкою. Кінці скоби відігнуті під прямим кутом. Верхній кінець розширений і заокруглений, нижній пригострений. Зовнішня поверхня скоби інкрустована поперечними вставками срібного дроту з двома позолоченими овальними медальйонами: один біля основи петлі, другий — на її кінці. Скоба 15 см завдовжки, петля для ремня 6 см завдовжки, 3 см заввишки (Дзюнеладзе, Сікоза, Симоноенко 2017, с. 258).

Мечі, подібні знайденому на поясі скелета 1, є найпоширенішим у пізніх скіфів типом клинкової зброї (Simonenko 2001, с. 241). У сарматській паноплії Північного Причорномор'я такі мечі (з руків'ям-штирем без металевого навершя) виокремлені у тип 2, поширений тут у I — на початку II ст. н. е., який пізніше став основною зброєю пізньосарматських воїнів (Симоноенко 2015, с. 68). Подібні клинки були поширені по всій території Північного Причорномор'я, з Боспорським царством включно (Виноградов, Горнчаровский 2008, с. 178).

Візуальну подібність пізньоскіфських і сарматських довгих мечів із руків'ям-штирем традиційно вважали доказом запозичення цього типу зброї у сарматів. Проте в той час, коли у пізніх скіфів з'явилися такі мечі, сармати користувались зброєю з серпоподібним навершям, а пізніше — з кільцевим. Аналогічні пізньоскіфським мечі з руків'ям-штирем набули поширення у сарматів тільки з середини I ст. н. е. Тобто в момент контакту пізні скіфи та сармати були озброєні мечами різних типів.

Не виключено, що прототипом таких клинків для пізньоскіфських зброярів стали кельтські довгі мечі (Simonenko 2001, S. 247—248). Три екземпляри такої зброї було знайдено в пізньоскіфських похованнях II—I ст. до н. е. у Верхньотарасівці (зараз Вищитарасівка) на Дніпрі та в мавзолеї Неаполя Скіфського. Вони могли потрапити до скіфів від галатів — солдат корпусу Діофанта, що воювали у Криму наприкінці II ст. до н. е., або під час Мітрідатових війн початку I ст. до н. е. Важливо те, що латенські мечі, які теж мали риси, притаманні пізньоскіфським — руків'я-штир, довгий клинок без прямого перехрестя — хронологічно безпосередньо передують їм (Simonenko 2001, S. 247—248; Simonenko 2016, с. 17). У пізньоскіфській культурі значний відсоток складають речі латенського походження: окрім згаданих мечів, це пояси набори, пряжки, середньолатенські фібули, лощена кераміка певних форм. Безумовно, пізньоскіфська культура формувалась за участю латенської традиції (Simonenko 2016a, с. 481).

Меч, що супроводжував скелет 3, формально належить до того ж типу — з руків'ям-штирем без металевго навершя. Проте він має певні індивідуальні риси. Перш за все, не можна сказати, що меч не має навершя — воно є, це фіксатор довгого дерев'яного руків'я, який складався з двох шайб, закріплених на кінці штиря. Такий спосіб кріплення руків'я використовували римські зброярі. Довгий хвостовик меча споріднює його не тільки з китайською зброярською традицією (Безуглов 2000, с. 177), але й з римською (Przychodni 2014, s. 232, табл. III: 1). За розміром, пропорціями і довжиною хвостовика до нашого меча подібний екземпляр із Маурерна (Kaczanowski 1982, s. 21, fig. 4: 1). Різниця полягає у формі п'яти — у меча з Маурерна вона пряма, як у всіх римських, а у меча з Червоного Маяка переходить у хвостовик під тупим кутом, як у сарматської зброї. Однак хвостовики власне сарматських мечів такого типу коротші й не перевищують 14—15 см (Simonenko 2015, с. 58). Таким чином, в цьому мечі присутні як західні, так і східні елементи.

На особливу увагу заслуговує скоба меча для підвішування на портупей. Подібні скоби використовували римляни, галли та германці від I ст. н. е. Значну кількість римських бронзових і залізних скоб знайдено в Дура-

Європос (James 2004, p. 151—153). За формою скоба з поховання 121 близька типу I класифікації П. Качановського (Kaczanowski 1982, s. 39, fig. 9: 1). Скобу подібного профілю, але з розширеною спинкою, виявлено у варварському святилищі Гурзуфське Сідло (Новиченкова 2002, с. 94, рис. 46: 1). Проте скоба з поховання 121 відрізняється конструкцією і декором. Найвірогідніше, що довгі кінці прив'язували до піхов таким чином, аби позолочені медальйони скоби було видно. У похованні скоба лежала біля меча ближче до середини клинка. Такий тип розташування скоб трапляється на довгих парфянських мечах. Скобу було інкрустовано срібною проволокою. Аналогічна інкрустація прикрашала металеві частини узди з сарматської підбойної могили 120 Бітакського некрополя поблизу Неаполя Скіфського, датованої кінцем I — початком II ст. н. е. (Пуздровский, Зайцев, Новиков 1991, с. 121).

Комплекс із поховання 121 за поєднанням хроноіндикаторів датовано II ст. н. е. (Дзеньладзе, Сикоза, Симоненко 2017, с. 266). Проте портупейні пояси хунну-сарматського типу не трапляються у сарматських похованнях, пізніших за середину II ст. Це дає можливість запропонувати вузький інтервал датування для поховання 121.

Центр виготовлення меча з поховання 121, скелет 3 визначити важко. Деталі меча мають ознаки різних зброярських технік. Так, фіксатори навершя зроблено за римським принципом, скоба дещо відмінна від римських виробів і закріплена в парфянський спосіб, клинок має досить довгий хвостовик підпрямокутної форми в перетині. Не виключено, що майстер, який виготовив цей меч, був знайомий із усіма названими традиціями і надихався різними прикладами. Такий меч міг бути зроблений у майстернях Боспору, або ж і у власне пізньоскіфському середовищі.

Поховання 133 (склеп), скелет 1 (чоловік). На лівій руці — меч, руків'я якого було на грудній клітині, а вістря — на рівні середини стегна (рис. 6: 1).

Залізний меч із руків'ям-штирем, без перехрестя. На хвостовику, ефесі та клинку — сліди дерева. Клинок двосічний, поступово звужується до вістря. Хвостовик прямокутний у перетині, трохи ширший біля п'яти, поступово звужується догори. На рівні устя піхов зібрано бронзові скобочки діаметром 0,3 см (рис. 6: 1a). На хвостовику знайдено шість залізних заклепок (рис. 6: 1б). Клинок 82 см завдовжки, 5,5 см завширшки по п'яти, хвостовик 16 см завдовжки, 2 см завширшки біля п'яти.

Поховання 133, скелет 1 датоване за поліхромною намистиною типу Алексеєва 194 і маркоманнською пряжкою (рис. 6: 3) I — початком II ст. н. е. (Алексеєва 1978, с. 43).

Меч дуже подібний до аналогічного клинка з сарматського поховання біля Водославки

Рис. 6. Меч з Червоного Маяка і gladius hispaniensis: 1, а, б; 3 — Червоний Маяк, п. 133; 2 — Водославка, к. 8, п. 3; 4 — мечі з території Іспанії (за: Quesada 1997)

(рис. 6: 2). Обидва мечі в похованнях лежали на лівій руці, вістрям до середини стегна, що, можливо, вказує на наявність плечової портупейі на римський манер. За типологією А. М. Хазанова такі мечі належать до 2 типу і дуже по-

ширені у сарматських похованнях (Симоненко 2015, с. 56—57). З іншого боку, підквадратний у перетині вузький хвостовик, довжина та ширина клинка, його загальні пропорції нагадують глadius іспанського типу (Bishop, Coulston

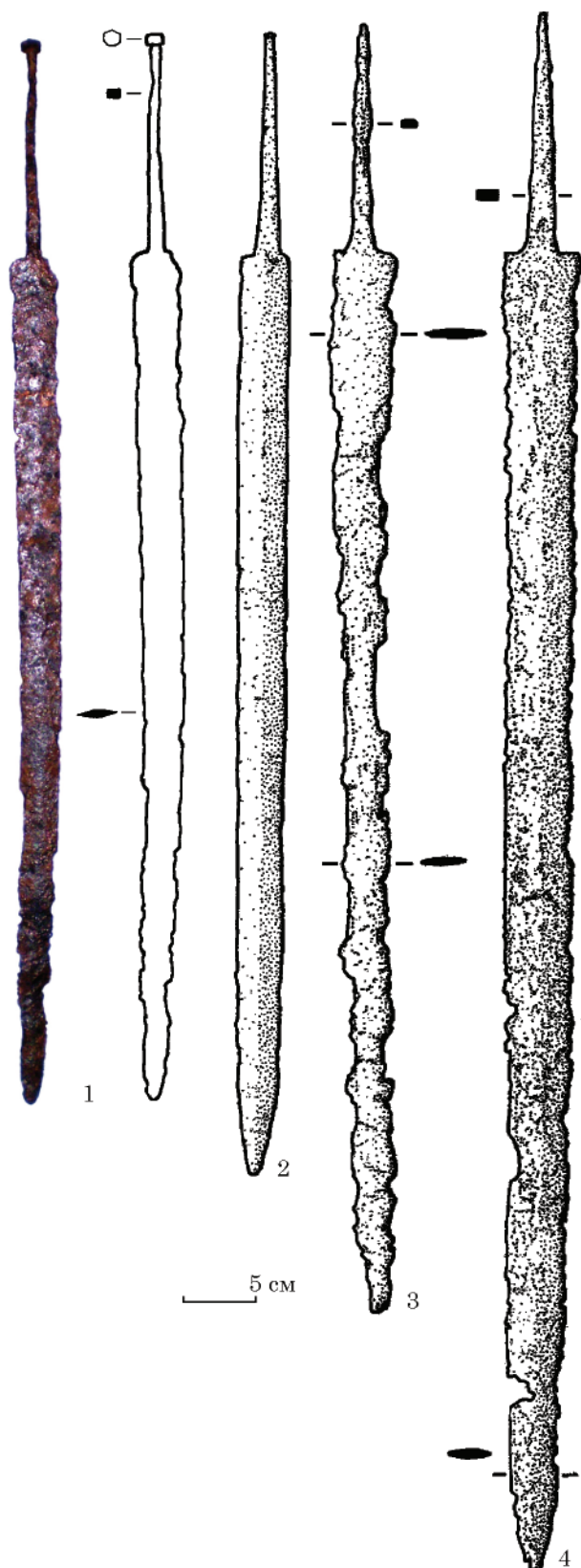

Рис. 7. Меч з Червоного Маяка і spatha: 1 — Пропазна балка, випадкова знахідка; 2 — Ньюстед; 3 — Камелон; 4 — Роттвайл (2—4 — за: Bishop, Coulston 1993)

1989, р. 18; Feugère 2002, р. 81; Connolly 1997, р. 46—56). Такі мечі використовували в римській армії ще на початку I ст. н. е. (Quesada Sanz 1997, р. 265, fig. 16). Меч із поховання 133

за всіма параметрами дуже схожий з «іспанськими» гладіусами (рис. 6: 4), і попри певні сумніви ми не виключаємо його належність до цього типу. Принаймні, про це говорить шайба на кінці хвостовика, яких немає на достовірно пізньоскіфських мечях, і досить широкий клинок, хоча пізньоскіфські клинки загалом вузчі, до 4 см завширшки. Ми залишаємо це питання відкритим, хоча можливість знайомства пізніх скіфів із *gladius hispaniensis* не така вже й неймовірна.

Відомо, що в Мітрідатових війнах (принаймні, у третій, в 74—63 рр. до н. е.) брали участь «скіфи і савромати», як писав Ашпан, тобто, виходячи з археологічних реалій, пізні скіфи і сармати. Латенські мечі і шоломи Монтефортіно з пізньоскіфських і сарматських пам'яток є тому доказом. Отже, пізні скіфи цілком імовірно могли отримати «іспанські» гладіуси від своїх союзників галатів або безпосередньо як римські трофеї. Крім того, з мечами цього типу пізні скіфи і сармати Північного Причорномор'я могли познайомитись під час військових кампаній Мітрідата VI та його сина Фарнака проти римлян або під час походів союзних Риму військ Мітрідата Пергамського та Полемона I на Боспорське царство (Зубарь 1998, с. 7—18).

Хронологічний розрив між зняттям з озброєння гладіусу гіспанієнсіс і датою поховання 133 не повинен бентежити: холодна зброя завжди мала довгий вік, а за належного зберігання вона боекватна століттями. Однозначну ідентифікацію багатьох пізньоскіфських довгих мечів ускладнює їхній стан під час знахідки, через що знищені суттєві типологічні ознаки. Можливо, якби мечі зберігались краще, то гладіусів і спат серед них віднаходили б більше.

Випадкова знахідка з Пропазної балки у с. Червоний Маяк. Залізна спата (?) 74 см завдовжки (рис. 7: 1). Хвостовик 15 см завдовжки, прямокутний у перетині, клинок 59 см завдовжки, 3,5 см завширшки біля п'яти. Наверштя у вигляді шестигранної металеві шайби 1,4 см завширшки. У спат такого типу шайба фіксувала наскрізний монтаж руків'я.

Спата із Червоного Маяка має аналогії серед ранніх римських мечів такого типу, знайдених у Ньюстеді, Каймелені (Шотландія) і Роттвайлі (Німеччина) (Bishop, Coulston 1993, р. 70; fig. 7: 2—4). Клинок із Каймелена (рис. 7: 3) має такі самі плечі, що переходять у хвостовик під тупим кутом. За аналогією з цими спатами наш меч також можна датувати I ст. н. е. (Bishop, Coulston 1993, р. 74).

Висновки. Загалом із могильника Червоного Маяка походить 10 залізних мечів або їхніх фрагментів. Цікаво, що тут не знайдено сарматських мечів із кільцевим наверштям, хоча у пізньоскіфському Усть-Альмінському могильнику такі мечі складають майже половину знайдених у похованнях клинків. Вони є

одним із характерних для середньосарматської культури типів зброї, а їх поширення свідчить про тісні контакти з представниками цієї культури (Медведев 2020, с. 270—274). Утім, меч із ханьським перехрестям з кургану 1 та, можливо, меч із могили 31 могли потрапити до своїх власників, похованих у Червоному Маяку, від сарматів.

Добірка клинкової зброї з могильника Червоний Маяк демонструє, що пізні скіфи користувались мечами як східних, так і західних варіантів. На це вказують знахідки мечів з рисами східного походження — китайського та сарматського, і західного — пізньолатенського й римського. Деякі знахідки мають синкретичний характер, наприклад меч із поховання 121, скелет 3. Схоже, що пізньоскіфські ковалі були знайомі з обома традиціями і плідно втілювали знання у власні вироби.

Мечі в Червоному Маяку виявлені тільки в похованнях чоловіків або підлітків з чоловічим набором речей. Усі могили належать періоду другої половини I — середини II ст. н. е.

У похованнях *in situ* простежено два різні варіанти укладання меча: вздовж лівого стегна і на лівому плечі похованих. Це опосередковано може вказувати на дві різні традиції носіння такого типу зброї: на портупейному поясі і на наплічній портупейі.

ЛІТЕРАТУРА

Абікулова, М. Й., Лопушинський, А. І., Сікоза, Д. М. 2015. *Антична колекція Херсонського краєзнавчого музею: каталог*. Херсон: Айлант.

Алексеева, Е. М. 1978. *Античные бусы Северного Причерноморья*. Свод археологических источников, Г 1-12, Москва: Наука.

Безуглов, С. И. 2000. Позднесарматские мечи (по материалам Подонья). В: Гугуев, Ю. К. (ред.). *Сарматы и их соседи на Дону*. Ростов-на-Дону: Терра, с. 169-193.

Буйских, С. Б. 2006. Фигурные сосуды дионисийского круга из Золотого Мыса. *Труды ГИМ*, 159: Северное Причерноморье в эпоху античности и средневековья. Памяти Н. П. Сорокиной, с. 206-230.

Виноградов, Ю. А., Горончаровский, В. А. 2008. *Военная история и военное дело Боспора Киммерийского (VI в. до н. э. — середина III в. н. э.)*. Труды ИИМК, XXV. Санкт-Петербург: Нестор-История.

Волошинов, А. А., Масыкин, В. В. 2007. Погребения с оружием из некрополя римского времени у с. Заветное в Юго-Западном Крыму (раскопки 2005—2006 гг.). В: Зайцев, Ю. П., Мордвинцева, В. И. (ред.). *Древняя Таврика*. Симферополь: Универсум, с. 291-302.

Вязьмитина, М. И. 1972. *Золотобалковский могильник*. Киев: Наукова думка.

Гей, О. А., Сымонович, Э. А. 2019. *Позднескифский могильник Красный Маяк (раскопки 1976—77 гг.)*. Москва: ИА РАН.

Гущина И. И., Засецкая И. П. 1994. «Золотое кладбище» римской эпохи в Прикубанье. Санкт-Петербург: Фарн.

Дзюладзе Е. С., Сікоза Д. Н., Симоненко А. В. 2017. Воинское погребение в могильнике Красный

Маяк на Нижнем Днепре. *Археология і давня історія України*, 2 (23), с. 255-270.

Журавлев, Д. В. 2010. *Краснолаковая керамика Юго-Западного Крыма I—III вв. н. э. (по материалам позднескифских некрополей Бельбекской долины)*. Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, Supplementum 9. Симферополь.

Зубарь, В. М. 1998. *Северный Понт и Римская империя*. Киев: Наукова думка.

Кропотов, В. В. 2010. *Фибулы сарматской эпохи*. Киев: АДЕФ-Украина.

Лимберис, Н. Ю., Марченко, И. И. 2012. Погребение сарматского всадника на некрополе меотского городища. *Труды ГИМ*, 191: Евразия в скифо-сарматское время. Памяти Ирины Ивановны Гущиной, с. 144-154.

Мамонтов, В. И. 2000. *Древнее население Левобережья Дона (по материалам курганного могильника Первомайский VII)*. Волгоград: ВГУ.

Марченко, И. И. 1996. *Сираки Кубани*. Краснодар: КубГУ.

Маслов, В. Е. 1999. О датировке изображений на поясных пластинах из Орлатского могильника. В: Мелюкова, А. И., Мошкова, М. Г., Башилов, В. А. (ред.). *Евразийские древности. 100 лет Б. Н. Гракову: архивные материалы, публикации, статьи*. Москва: ИА РАН, с. 219-236.

Медведев, Г. В. 2020. Мечі та кинджали у поховальному обряді Усть-Альмінського некрополя. *Археология і давня історія України*, 3 (36), с. 266-287.

Обельченко, О. В. 1978. Мечи и кинжалы из курганов Согда. *Советская археология*, 4, с. 115-127.

Обельченко, О. В. 1992. *Культура античного Согда. По археологическим данным VII в. до н. э. — VII в. н. э.* Москва: Наука.

Новиченкова, Н. Г. 2002. *Устройство и обрядность святилища у перевала Гурзуфское Седло*. Ялта.

Пуздровский, А. Е. 2007. *Крымская Скифия II в. до н. э. — III в. н. э.* Симферополь: Бизнес-Информ.

Пуздровский, А. Е., Зайцев, Ю. П., Новиков, И. И. 1991. Сарматское погребение из окрестностей Неаполя Скифского. В: Гаврилов, А. В. (ред.). *Проблемы археологии Северного Причерноморья*. Херсон, с. 116-121.

Пуздровский, А. Е., Труфанов, А. А. 2017. *Полевые исследования Усть-Альминского некрополя в 2000—2003 гг.* Симферополь: Зуева Т. В.

Симоненко, А. В. 1993. *Сарматы Таврии*. Киев: Наукова думка.

Симоненко, А. В. 2015. *Сарматские всадники Северного Причерноморья*. Киев: О. Філюк.

Симоненко, О. В. 2016. Пізньоскіфські «спати» — хронологія та генезис. В: *II Міжнародна зброєзнавча конференція: тези доповідей*. Київ, с. 15-17.

Симоненко, А. В. 2016а. О происхождении позднескифской культуры Нижнего Днепра. *Стародавня Причорномор'я*, XI, с. 476-483.

Симоненко, А. В. 2020. Поздние скифы и сарматы на Нижнем Днепре: новые данные к проблеме взаимоотношений. *Археологическое наследие*, 1 (3), с. 304-316.

Скрипкин, А. С. 2000. Новые аспекты в изучении материальной культуры сарматов. *Нижевожский археологический вестник*, 3, с. 17-40.

Сымонович, Э. А. 1981. Две античные терракотовые статуэтки с Нижнего Днепра. *Вестник древней истории*, 1, с. 114-118.

Сымонович, Э. А. 1977. *Отчет о раскопках Черняховской экспедиции ИА АН СССР на Украине в 1977 г.* НА ИА НАН України, ф. 64, 1977/114.

Хазанов, А. М. 1971. *Очерки военного дела сарматов*. Москва: Наука.

Bishop, M. C., Coulston, J. C. 1989. *Roman Military Equipment*. Aylesbury: Shire.

Bishop, M. C., Coulston, J. C. 1993. *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the fall of Rome*. London: B. T. Batsford.

Connolly, P. 1997. Pilum, Gladius and Pugio in the Late Republic. *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 8, p. 41-57.

Feugère, M. (trans.), Smith, D.G. 2002. *Weapons of the Romans*. Stroud: Tempus.

James, S. 2010. *Excavations at Dura-Europos, 1928—1937*. Final report, VII: Arms and armour and other military equipment. Oxford: Oxbow books.

Kaczanowski, P. 1992. *Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego barbaricum*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

Przychodni, A. 2014. Bogato wyposażony pochówek z bronią z cmentarzyska ludności kultury przeworskiej w Korytnicy, powiat jędrzejowski, województwo świętokrzyskie. In: Madyda-Legutko, R, Rodzińska-Nowak, J. (eds.). *Honoratissimum assensus genus est armis laudare. Studia dedukowanie Profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*. Kraków: Historia Jagellonica, s. 225-236.

Quesada Sanz, F. 1997. Gladius hispaniensis: an archaeological view from Iberia. *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 8, p. 251-270.

Simonenko, A. 2001. Bewaffnung und Kriegswesen der Sarmaten und späten Skythen im nördlichen Schwarzmeergebiet. *Eurasia Antiqua*, 7, S. 187-327.

Trousdale, W. B. 1975. *The long sword and scabbard slide in Asia*. Smithsonian contributions to anthropology, 17. Washington: Smithsonian Institution.

REFERENCES

Abikulova, M. Y., Lopushynskiy, A. I., Sikoza, D. M. 2015. *Antychna koleksiia Khersonskoho kraieznauchoho muzeiu: katalog*. Kherson: Ailant.

Alekseeva, E. M. 1978. *Antichnye busy Severnogo Prichernomoria*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, G 1-12, Moscow: Nauka.

Bezuglov, S. I. 2000. Pozdnesarmatskie mechi (po materialam Podonia). In: Guguev? Yu. K. (ed.). *Sarmaty i ikh sosedi na Donu*. Rostov-na-Donu: Terra, s. 169-193.

Buiskikh, S. B. 2006. Figurnye sosudy dionisiiskogo kruga iz Zolotogo Mysa. *Trudy GIM*, 159: Severnoe Prichernomore v epokhu antichnosti i srednevekovia. Pamiati N. P. Sorokinoin, s. 206-230.

Vinogradov, Iu. A., Goroncharovskii, V. A. 2008. *Voennaia istoriia i voennoe delo Bospora Kimmeriiskogo (VI v. do n. e. — seredina III v. n. e.)*. Trudy IIMK, XXV. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoria.

Voloshinov, A. A., Masiakin, V. V. 2007. Pogrebeniia s oruzhiem iz nekropolia rimskogo vremeni u s. Zavetnoe v Iugo-Zapadnom Krymu (raskopki 2005—2006 gg.). In: Zaitsev, Iu. P., Mordvintseva, V. I. (ed.). *Drevniaia Tavrika*. Simferopol: Universum, s. 291-302.

Viazmitina, M. I. 1972. *Zolotobalkovskii mogilnik*. Kyiv: Naukova dumka.

Gei, O. A., Symonovich, E. A. 2019. *Pozdneskifskii mogilnik Krasnyi Maiak (raskopki 1976—77 gg.)*. Moscow: IA RAN.

Gushchina I. I., Zasetkaia I. P. 1994. *«Zolotoe kladbishche» rimskoi epokhi v Prikubane*. Sankt-Peterburg: Farn.

Dzneladze E. S., Sikoza D. N., Simonenko A. V. 2017. Voinskoe pogrebenie v mogilnike Krasnyi Maiak na Nizhnem Dnepre. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (23), s. 255-270.

Zhuravlev, D. V. 2010. *Krasnolakovaia keramika Iugo-Zapadnogo Kryma I—III vv. n. e. (po materialam pozdneskif-*

skikh nekropolei Belbekskoi doliny). Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii, Supplementum 9. Simferopol.

Zubar, V. M. 1998. *Severnyi Pont i Rimskaia imperiia*. Kyiv: Naukova dumka.

Kropotov, V. V. 2010. Fibuly sarmatskoi epokhi. Kyiv: ADEF-Ukraina.

Limberis, N. Ju., Marchenko, I. I. 2012. Pogrebenie sarmatskogo vsadnika na nekropole meotskogo gorodishcha. *Trudy GIM*, 191: Evraziia v skifo-sarmatskoe vremja. Pamjati Iriny Ivanovny Gushchinoj, s. 144-154.

Mamontov, V. I. 2000. *Drevnee naselenie Levoberezhia Dona (po materialam kurgannogo mogilnika Pervomaiskii VII)*. Volgograd: VGU.

Marchenko, I. I. 1996. *Siraki Kubani*. Krasnodar: KubGU.

Maslov, V. E. 1999. O datirovke izobrazhenii na poiasnykh plastinakh iz Orlatskogo mogilnika. In: Melyukova, A. I. (ed.). *Evrazijskie drevnosti. 100 let B. N. Grakovu: arkhivnye materialy, publikatsii, stati*. Moscow: IA RAN, s. 219-236.

Medvediev, H. V. 2020. Mechi ta kyndzhaly u pokhvalnomu obriadi Ust-Almynskoho nekropolia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (36), s. 266-287.

Obelchenko, O. V. 1978. Mechi i kinzhaly iz kurganov Sogda. *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 115-127.

Obelchenko, O. V. 1992. *Kultura antichnogo Sogda. Po arkheologicheskim dannym VII v. do n. e. — VII v. n. e.* Moscow: Nauka.

Novichenkova, N. G. 2002. *Ustroistvo i obriadnost sviatilishcha u perevala Gurzufskoe Sedlo*. Ialta.

Puzdrovskii, A. E. 2007. *Krymskaia Skifiia II v. do n. e. — III v. n. e.* Simferopol: Biznes-Inform.

Puzdrovskii, A. E., Zaitsev, Iu. P., Novikov, I. I. 1991. Sarmatskoe pogrebenie iz okrestnostei Neapolia Skifskogo. In: Gavrilov, A. V. (ed.). *Problemy arkheologii Severnogo Prichernomoria*. Kherson, s. 116-121.

Puzdrovskii, A. E., Trufanov, A. A. 2017. *Polevyie issledovaniia Ust-Almynskogo nekropolia v 2000—2003 gg.* Simferopol: Zueva T. V.

Simonenko, A. V. 1993. *Sarmaty Tavrii*. Kyiv: Naukova dumka.

Simonenko, A. V. 2015. *Sarmatskie vsadniki Severnogo Prichernomoria*. Kyiv: O. Filiuk.

Symonenko, O. V. 2016. Piznoskifski «spaty» — khronolohiia ta henezys. In: *II Mizhnarodna zbroieznavcha konferentsiia: tezy dopovidei*. Kyiv, s. 15-17.

Simonenko, A. V. 2016a. O proiskhozhdenii pozdneskifskoi kultury Nizhnego Dnepra. *Starodavnie Prychernomor'ia*, XI, s. 476-483.

Simonenko, A. V. 2020. Pozdnie skify i sarmaty na Nizhnem Dnepre: novye dannye k probleme vzaimootnoshenii. *Arkheologicheskoe nasledie*, 1 (3), s. 304-316.

Skriplin, A. S. 2000. Novye aspekty v izuchenii materialnoi kultury sarmatov. *Nizhnevolzhskii arkheologicheskii vestnik*, 3, s. 17-40.

Symonovich, E. A. 1981. Dve antichnye terrakotovyie statuetki s Nizhnego Dnepra. *Vestnik drevnei istorii*, 1, s. 114-118.

Symonovich, E. A. 1977. *Otchet o raskopkakh Cherniakhovskoi ekspeditsii IA AN SSSR na Ukraine v 1977 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1977/114.

Khazanov, A. M. 1971. *Ocherki voennogo dela sarmatov*. Moscow: Nauka.

Bishop, M. C., Coulston, J. C. 1989. *Roman Military Equipment*. Aylesbury: Shire.

Bishop, M. C., Coulston, J. C. 1993. *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the fall of Rome*. London: B. T. Batsford.

Connolly, P. 1997. Pilum, Gladius and Pugio in the Late Republic. *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 8, p. 41-57.

Feugère, M. (trans.), Smith, D.G. 2002. *Weapons of the Romans*. Stroud: Tempus.

James, S. 2010. *Excavations at Dura-Europos, 1928—1937*. Final report, VII: Arms and armour and other military equipment. Oxford: Oxbow books.

Kaczanowski, P. 1992. *Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego barbaricum*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

Przychodni, A. 2014. Bogato wyposażony pochówek z bronią z cmentarzyska ludności kultury przeworskiej w Korytnicy,

powiat jędrzejowski, województwo świętokrzyskie. In: Madyda-Legutko, R., Rodzińska-Nowak, J. (eds.). *Honoratissimum assensus genus est armis laudare. Studia dedukowanie Profesora Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*. Kraków: Historia Iagellonica, s. 225-236.

Quesada Sanz, F. 1997. Gladius hispaniensis: an archaeological view from Iberia. *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 8, p. 251-270.

Simonenko, A. 2001. Bewaffnung und Kriegswesen der Sarmaten und späten Skythen im nördlichen Schwarzmeergebiet. *Eurasia Antiqua*, 7, S. 187-327.

Trousedale, W. B. 1975. *The long sword and scabbard slide in Asia*. Smithsonian contributions to anthropology, 17. Washington: Smithsonian Institution.

O. S. Dzneladze, D. M. Sikoza,
O. V. Symonenko

SWORDS OF THE LATE SCYTHIAN NECROPOLIS CHERVONY MAYAK

The edged weapons are rather frequently occurring at the Late Scythian necropolises though there is a certain disproportion between Crimean and Lower Dnieper sites in favor of the first. The Chervony Mayak necropolis in Lower Dnieper region provides a representative series of various weapons with the edged one inclusive. Ten swords and their fragments were found in the Chervony Mayak necropolis. One of them came from tumulus grave, nine from the graves of burial ground and another one have been found accidentally in the gully near the necropolis.

The edged weapons were found in the following assemblages: tumulus 1, grave 1; grave 30, skeleton 5; grave 31; grave 32, skeleton 3; grave 40, skeleton 1; grave 94; grave 121, skeletons 1 and 3; grave 133, skeleton 1 and the accidental find in gully. All those buried from intact graves were men or juniors.

Majority of Late Scythian swords have a tanged hilt without metal pommel and cross-bar. They look like Sarmatian swords of the same type but, on the other hand, resemble a Roman *spathae* and *La Tène* swords.

The main characteristics of Late Scythian edged weapons are following: a long (up to ca. 1 m) blade with a tang which was the core of the grip (more often wooden). The blades of these swords have parallel cutting edges; mainly they have no central ridge. The blade has a various length: daggers are not longer than 40 cm, the main part of swords is from 50 to 70 cm long, several specimens are from 76 up to 110 cm.

In the Chervony Mayak necropolis in total 10 swords or their fragments have been found. They are represented by following items.

- Fragments of the Oriental iron sword with a bronze cross-bar of the Han type (tumulus 1, grave 1), 4 cm wide, the late 1st — early 2nd century AD.

- Fragmented iron sword of Khazanov type 1 with a tanged hilt and cross-bar (grave 31), 4 cm wide, the first half of the 2nd century AD.

- Iron sword of Khazanov type 2 (grave 121, skeleton 1), 82 cm long (the total length of the whole sword with hilt), 4 cm wide, the 2nd century AD.

- Iron sword of the Oriental type with a tanged hilt and a washer-shaped pommel, without cross-bar (grave 121, skeleton 3), 112 cm long, 5 cm wide, with the iron scabbard slide, the 2nd century AD.

- Iron sword with a tanged hilt and small metal washer-shaped pommel, without cross-bar (grave 133 skeleton 1), 98 cm long, 5.5 cm wide, 1st — early 2nd century AD. From one hand this sword has the features of Khazanov type 2 (tanged hilt, no cross-bar, long blade), on the other — its pommel and blade proportions are similar in appearance to the Roman *gladius hispaniensis*.

- Iron sword with a tanged hilt and small metal washer-shaped pommel, without cross-bar (accidental find from Propasna gully in Chervony Mayak village), 74 cm long, 3.5 cm wide. The sword has some features of Roman *spatha* (form of blade shoulders and edges, type of handle top).

Fragments of swords from grave 30, skeleton 5, grave 32, skeleton 3, grave 40, skeleton 1 and grave 94 cannot be attributed as a concrete type.

It should be noted that swords with a ring pommel (Sarmatian type) are absent in the Chervony Mayak necropolis. In the same time this type is represented among more than 50 % of all swords found in another Late Scythian necropolis Ust-Alma in Crimea. Swords with ring pommel are one of the most popular type of the Middle Sarmatian culture.

The prototype of traditional Late Scythian sword — with long blade, tanged hilt without crossbar and metal pommel — were the late *La Tène* imported swords of the type occurred in Scythian Neapolis Mausoleum, Vyshetarasivka, Zolota Balka etc. The specimens from Chervony Mayak demonstrate the acquaintance of the Late Scythian bladesmiths with both Oriental and Western traditions.

Keywords: sword, *spatha*, *gladius*, crossbar, tanged hilt, long blade, grave goods, Late Scythians, Sarmatians, Chervony Mayak.

Одержано 12.04.2023

ДЗНЕЛАДЗЕ Олена Сергоївна, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

DZNELADZE Olena, Ph. D., Research Officer, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-3564-217X,

e-mail: dzynya@gmail.com.

СИМОНЕНКО Олександр Володимирович, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

SYMONENKO Oleksandr, Doctor habilitatis, Chief Research Fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-6878-556X,

e-mail: simonal@ukr.net.

СІКОЗА Денис Миколайович, заступник начальника, Обласна інспекція по охороні пам'яток історії та культури Департаменту культурної спадщини, туризму і курортів Херсонської обласної державної адміністрації, Херсон, Україна.

SIKOZA Denys, Associated Director, the Regional Inspectorate for the Protection of Historical and Cultural Sites of the Department of Cultural Heritage, Tourism and Resorts of the Kherson Regional State Administration, Kherson, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-7287-3084,

e-mail: arheolog111@gmail.com.